

Redaktionelt

Forestillinger om menneskeheden og verdens endeligt har formodentlig eksisteret lige så længe der har været mennesker. I kølvandet på civilisationens fødsel fulgte de første forestillinger om civilisationens endeligt og tiden herefter. Siden er dommedagsprofetier og undergangsscenerier blevet en fast del af Vestens idéhistorie, som ikke engang Oplysningens krav om fornuftens herredømme fik bugt med. I den amerikanske forfatter Cormac McCarthys moderne dommedagsfabel *Vejen* fra 2006 får læseren serveret en undergangsvision, der ser således ud:

Urene gik i stå klokken sytten minutter over et. Et aflangt spid af lys, og det blev fulgt af en række svage rystelser. Han stod ud af sengen og gik hen til vinduet. Hvad sker der? spurgte hun. Han svarede ikke. Han gik ud på badeværelset og prøvede at tænde på kontakten men da var elektricitetsforsyningen allerede blevet afbrudt [...] Nætterne var nu kun en lille smule mørkere end dagene. Om dagen bevægede den fordrevne sol sig i et kredsløb rundt om Jorden som en sørgende mor der går rundt og rundt med en lampe. (McCarthy 2008: 51,33)

Romanen handler om en far og hans søn på træk gennem Amerika i en evig atomvinter. De er ikke de eneste overlevende, men deres medmennesker driver rundt forvandlet til rovdyr og mordere, der kun tænker på at overleve endnu et døgn i mørke, kulde og askeregn. *Menneskeheden* er blevet udslettet. McCarthys roman er på én og samme tid en moderne undergangsvision om den atomare udslettelse og et evigt billede på verdens endeligt. For den er samtidig en lignelse om kærligheden, nemlig kærligheden mellem Faderen og Sønnen, som er det eneste tilbageværende lys, når den totale meningsløshed – det, vi betegner *Intet* – er sat ind.

Idéhistoriens uden tvivl mest dominerende undergangsforestilling er da også den kristne eskatologi, der omhandler læren om de sidste ting, dvs. verdenshistoriens afslutning, Dommedag og det evige liv, som har sin religiøse parallel i den nordiske mytologis forestilling om Ragnarok. Ordet apokalyptik kommer af det græske verbum *apokalyptein* (at 'afsløre', 'åbenbare') med det tilhørende substantiv *apokalypsis* ('afsløring', 'åbenbaring'), som optræder i Det Nye Testamente i Johannes' Åbenbaring (*Apokalypsis Ioannou*). Den kristne undergangsforestilling er altså uløseligt knyttet til fremtidsforventningen eller forestillingen om forløsning, og undergangen er således frelsens forudsætning overhovedet. Denne spænding mellem undergang og forløsning, mellem tilintetgørelse og ny skabelse, står i centrum, når vi med dette nummer af SLAGMARK vil forsøge at kaste lys over fænomenet undergangsvisioner.

Dommedagsvisioner fascinerer i al deres gru og udfylder uden tvivl et menneskeligt behov. Såvel utopien som dystopien artikulerer en drøm – eller et mareridt – om et menneskeligt fællesskab, der må stå sammen over for en trussel eller en fælles fjende. I undergangs- og frelsesforestillingen, hvad enten den er sekulær eller religiøs, ligger der en længsel efter forløsning fra *dette* liv eller fra den aktuelle tilstand, og historien har vist talrige af eksempler på, hvordan denne længsel efter utopien har været i stand til at mobilisere menneskemasserne. Hvori adskiller de moderne, sekulære dommedagsforestillinger sig fra tidligere tiders apokalypser? – kunne man spørge, og svaret ligger lige for: I dag er det ikke længere kun Gud eller naturen i sig selv, vi frygter, men også teknologien, dvs. en menneskeskabt faktor, der, ligesom i McCarthys roman, truer vor eksistens. Dommedagsforestillingen er med andre ord et menneskeligt vilkår; vi er dømt til at reflektere over vor egen undergang.

Hvordan undergangen kunne se ud, har både naturvidenskaben, filosofien, religionen, litteraturen og kunsten mange bud på. SLAGMARK bringer her seks artikler, der ud fra forskellige videnskabelige tilgange skildrer fænomenet op igennem tiden. Ud fra en idéhistorisk vinkel forekommer det særdeles rimeligt at spørge, om der er tidspunkter i historien, hvor mennesket i særlig høj grad er blevet grebet af en emfatisk undergangsstemning eller, sagt med andre ord, hvor undergangsvisioner har været i særlig høj kurs. Forestillingen om at man levede i de sidste tider stortrivedes som bekendt omkring Jesu fødsel og i kristendommens første turbulente århundreder, og i moderne tid dukker den op igen slutningen af 1800-tallet, hvor *fin-de-siècle*-tidsånden betød en dyrkelse af forestillingen om undergang og kulturelt forfald. Tydelig bliver også undergangsstemningen i årene 1914-1945: perioden, som den britiske historiker Eric Hobsbawm i *Ekstremernes Århundrede* har kaldt for "Katastrofernes tid" (Hobsbawm 1997: 20), hvor forestillingen om, at den moderne civilisation var ved at udlette sig selv, var allestedsnærværende. Denne bevidsthed om

at vi lever på kanten af afgrunden er ikke aftaget i den atomare tidsalder efter 1945. Klimaapokalypsen er evig præsent; det samme er den omfattende risiko for terror, frygten for en verdensomspændende, dødelig pandemi osv. Det moderne menneske lades ikke i ro – så lad os da give os i kast med undergangen.

Vi indleder temaet med Birgitte Eskildsens artikel ”Paradise Lost: Stormen på Galilæas Sø – en bibelsk fortælling om brud på sprogets dybde-grammatiske regler”, der med udgangspunkt i Det Nye Testaments ældste evangelium, Markusevangeliet, skildrer en bibelsk undergangsvision. Eskildsens tese lyder, at der i fortællingen om stormen på Galilæas Sø først skildres en dybde-grammatisk regel identisk med Heraklits *logos*-princip, nemlig at der er harmoni mellem natur og ånd, mellem *fysis* og *logos*, men at denne harmoniske referenceramme splintres brat, da Jesus betvinger stormen og derved afslører et modsætningsforhold mellem natur og ånd. Ifølge Eskildsen afføder dette brud på harmonien mellem natur og ånd intet mindre end en eksistentiel angst hos Jesu disciple – en angst lig den Kierkegaard udvikler i *Begrebet Angest*. I Markusevangeliets Kristus-vision går identiteten mellem *fysis* og *logos* under, i samme øjeblik som Jesus fra Nazareth transformeres til Kristus.

I den næste artikel ”Varmedød og kosmisk forfald: Et victoriansk undergangstema” giver Helge Kragh et eksempel på ’fysisk eskatologi’, nærmere betegnet forestillingen om ’varmedød’, som spillede en central rolle i den kulturkamp, der prægede den victorianske æra i slutningen af 1800-tallet. Varmedøden er et populært udtryk for termodynamikkens anden hovedsætning, der siger, at ethvert lukket fysisk system automatisk og med nødvendighed vil blive mere uordnet og strukturløst. Overført på universet i dets helhed fører det til et scenario om, at verden vil gå i stå og således møde sin undergang. Helge Kragh skildrer i artiklen, hvorledes dette scenario om varmedød især appellerede til mange tænkere af kristen overbevisning, idet det kunne sættes i relation til de eskatologiske passager i Bibelen.

De efterfølgende tre bidrag bevæger sig rent tidsmæssigt inden for den samme periode, nemlig perioden lige efter Første Verdenskrig, hvor undergangstemningen prægede alle afkroge af europæisk åndsliv. I Rasmus Navntofts artikel ”Humanismens umulighed – om Thomas Manns organiske humanisme” skildres med udgangspunkt i romanen *Trolldomsbjerg*, hvorledes Manns tanker om en ny humanisme har sin rod i en organisk logik: den logik, romanens unge helt Hans Castorp når frem til i sine intensive studier af det organiske liv. Navntoft viser, hvorledes dette tema vedbliver med at optage Mann på trods af hans erkendelse af, at humanismens epoke er ved at være endegyldigt forbi. Den nye humanisme er med andre ord samtidig en slags undergangsvision for humanismen.

Rikke Louise Peters' bidrag "Finis Europae? Oswald Spengler og kulturkrisen efter Første Verdenskrig" omhandler den kobling mellem konservativ civilisationskritik og katastrofefortælling, der var vidt udbredt i tiden omkring og lige efter Første Verdenskrig. Med udgangspunkt i Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* skildres det, hvorledes den verdenshistoriske katastrofe hos Spengler fik en apokalyptisk tydning – en form for tydning, der i Tyskland efter Murens fald igen spiller en rolle hos nationalkonservative intellektuelle, som lader sig inspirere af bl.a. Spenglers civilisationskritik og forfaldstænkning. Spengler ville for alt i verden selv have frabedt sig betegnelsen undergangsprofet, men ikke desto mindre opnåede hans værk i løbet af få år symbolsk status som den vestlige civilisations gravskrift over sig selv.

Med Anders Ehlers Dams "Ilden og omvæltningerne. Negativitet i Sophus Claussens poesi" vender vi blikket mod Danmark, nærmere betegnet mod forfatteren Sophus Claussen, hvis apokalyptiske digtning i 1910'erne og 1920'erne var helt i tråd med de forestillinger om undergang og genfødsel, der var udbredt i digterens samtid. Negativitetens forestillingsform er ifølge Anders Ehlers Dam hos Claussen spændt ud mellem den radikale negativitet, der bryder med alt meningsfuldt, opbyggeligt og konstruktivt, og en apokalyptisk negativitet, hvor en morgenrøde skimtes i horisonten, og hvor der således findes et håb om positivitet.

Hvordan der både er politik og penge i den frygt, som undergangsfortællinger genererer, viser Maria Brockhoff i "Om de indlysende fordele ved verdens undergang. Apokalyptisk konspirationisme", der demonstrerer den tætte forbindelse mellem apokalyptiske forestillinger og konspirationisme. Udgangspunktet for analysen er den afroamerikanske organisation The Nation of Islams retorik, kosmologi og eskatologi. Brockhoff slutter af med en diskussion om, hvorledes den religiøse apokalypse kan fusionere med en politisk forventningshorisont og en konspirationistisk afsløringsstrope i en potent populistisk retorik.

SLAGMARKS Intermezzo er i dette nummer viet vor sydlige nabo, Tyskland, som i år 2009 kan fejre 20-året for genforeningen i 1989 og 60-året for oprettelsen af Forbundsrepublikken i 1949. I den anledning bringer vi en oversættelse af Kurt Sontheimers artikel "Kontinuiteten i den antidemokratiske tænkning. Fra Weimarrepublikken til Forbundsrepublikken", som trækker en linie fra Weimarrepublikkens antidemokratiske højrefløjstænkning til nutidens antidemokratiske strømninger, som Sontheimer afslutningsvis giver en vurdering af. Sontheimers grundtanke er, Weimarrepublikkens konservative antidemokratiske tænkere indirekte hjalp nazisterne til magten, idet Hitlers magtovertagelse ville have været utænkelig uden det antidemokratiske åndelige

klima, de havde været med til at skabe. Ifølge Sontheimer skal man dog være yderst påpasselig med at sammenligne den aktuelle tilstand med Weimartiden, da de politiske og samfundsmæssige rammebetingelser i dag er helt anderledes. Af samme grund bør vi også være varsomme med at tildele den intellektuelle højrefløj for megen vægt og opmærksomhed, da den tyske stat i kraft af en velfungerende efterretningstjeneste er fuldt ud i stand til at tackle de, ifølge Sontheimer, få og ubetydelige forfattere, der propaganderer antidemokratiske ideer. Rikke Louise Peters har oversat artiklen fra tysk og skrevet indledningen ”En skåltale for det tyske demokrati?”, der dels placerer Kurt Sontheimers arbejde inden for det forskningsfelt, der i Tyskland går under betegnelsen ’konservativ revolution’, dels diskuterer Sontheimers påstand om, at den nye intellektuelle højrefløj i Tyskland ikke udgør nogen trussel mod demokratiet. Efter intermezzoet følger sædvanen tro en fyldig anmeldelsessektion.

Tilbage er blot at ønske rigtig god læselyst.

Litteratur

- Hobsbawm, Eric (1997): *Ekstremernes århundrede. Verdens historie 1914-94*, København: Samlerens Forlag.
- McCarthy, Cormac (2008): *Vejen*, København: Gyldendal.

På redaktionens vegne

Rikke Louise Peters